

Ступень начального образования принципиально находится в других отношениях с семьей и государством. Она выступает первой ступенью школьного образования и является обязательной; ее содержание определяется и контролируется государством. Именно от успеха в начальной школе зависит не только успешность на последующих ступенях школьного образования, но и уровень социальной интеграции в общество. Значимость этой ступени для каждого ребенка трудно переоценить, поэтому она более жестко задается государством. Выступая первичной основой государственной системы образования, ступень начального образования по своему характеру организации учебного и воспитательного процесса более канонична, ритуализирована и ригидна, чем другие ступени образования. Кроме того, она имеет финансовую зависимость от общешкольного управления, в отличие от значимо большей самостоятельности дошкольных учреждений.

Все указанное выше отражает крайнее напряжение между внешними и внутренними силами, действующими на систему начального образования. Начальное образование в России все менее становится устойчивым. Оно не подготовлено к приему детей с разным уровнем здоровья, с разным уровнем готовности к школьному обучению, с различными образовательными и социальными потребностями ни на политическом, ни на материально-техническом, ни на научно-методическом, ни на кадровом уровне. Преобразования в начальной школе напрямую зависят от преобразования всей школьной системы в целом, а она значительно масштабнее, чем система дошкольного образования. Поэтому можно предположить, что преобразования в начальной школе, провозглашаемые в новых ФГОС, будут нарастать более медленно и значительно отставать по своим темпам от модернизации дошкольной системы.

Список використаних джерел

1. Котова С.А., Граничина О.А., Савинова Л.Ю. Начальное образование в контексте программы ЮНЕСКО «Образование для всех»: российское видение /Под ред.акад.Г.А.Бордовского.- СПб.: изд-во РГПУ им.А.И.Герцена, 2007, 101 с.
2. Педагогические кадры XXI века: формирование творческого потенциала учителя / Под ред. Д.Ж.Марковича. Белград, 1998.

The article describes the trends of the primary education system development and its external and internal contradictions. The differences between primary school and pre-school education are depicted.

Key words: *system of primary education, state educational policy, humanistic principles, the modernization of education system, preschool education.*

УДК 37.013(477) «18-19»(018)

Кучинська І.О.

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті зроблена спроба проаналізувати правовий аспект виховання громадянськості в Україні на початку ХХ ст.

Ключові слова: *правовий, громадянськість, виховання.*

Досліджуваний нами період 1905-1920 рр. характеризується активною пошуковою роботою у справі визначення головних пріоритетів виховання особистості. На початку ХХ ст. “Подъ воспитаніемъ разумъется сознательное и совершающееся по

опредѣленному плану воздѣйствіе воспитателя на питомца съ цѣлью помочь послѣднему достигъ той степени развитія, на которой онъ сознавалъ бы свое человѣческое назначеніе і имѣлъ желаніе и силы осуществить его въ жизни” [Див.: К. Смирнов.- Педагогика и общая дидактика (ч. I).- Москва.- 1903.-С.1]. “Цѣль воспитанія заключается въ возбужденіи въ юношѣ желанія постоянно становиться все лучше. ... воспитаніе совершается не при посредствѣ словъ, а съ помощью дѣйствій и черезъ нихъ” [Див.: Письмо профессора Мишо.- Журналъ министерства народнаго просвѣщенія.- Новая серія,- ч. XI.- С.-Петербургъ.- сентябрь.- 1907.- С.97]. Більш конкретно з цієї проблематики висловився у своїй роботі “Личность и воспитание ” (1916) педагог М. Ковалевський. Він зазначав, що “ цѣль воспитанія – полное, возможно болѣе интенсивное развитіе личности сообразно ея индивидуальнымъ задаткам; но это развитіе можетъ произойти только въ обществѣ и черезъ общество; правильно поставленное соціальное воспитаніе необходимо поведетъ къ полному расцвѣту личности” [Див.: М. М. Ковалевський. Личность и воспитание.- Петроградъ.- 1916.- С.5]. Суспільні, соціальні, громадянські компоненти виховного процесу розглядались педагогом з точки зору необхідності і своєчасності. “Итакъ, развивайте и укрепляйте личность; развивайте и организуйте общество. Но помните, что только въ крѣпкомъ, естественномъ единеніи того и другого заключается залогъ развитія человѣчества” [Там само, с. 13]. Але, суспільний розвиток, як свідчать архівні джерела, “не відбудеться без моральних, дисциплінарних вимог ” до кожної окремо взятої особистості (Див.: ЦДІАК України.- Управлен. попечит. киев. учебн. округа (Циркуляр министерства народнаго просвѣщенія от 28 июня 1903 года о принятии мер к повышению дисциплины в средних и начальных учебных заведениях).- Ф. 707, оп. №227/1903, д. 7, Лл. 16-18). Тільки “чувства нравственного долга, совестливости, правдивости, воздержанности, повиновения, скромности, дружелюбия в товариществе и доброго навыка в труде”, як констатується в навчальному посібнику “Учебник дидактики (общая дидактика)” (1913) автора С. Мировпольського сприяє розвитку в учнів моральних й громадянських якостей [С. 24].

Як свідчать архівні матеріали (ЦДІАК України: Управление попечителя Киевского учебного округа (Статьи учителей гимназий и уездных училищ о преподавании учебных предметов и воспитании учащихся указанных учебных заведений. Из циркуляров по управлению Киевским учебным округом, 1865-1867 гг.).-Ф.707, оп.31-34, д.1;59;57;51; Историко-филологическое общество (Перечень статей исторического содержания для внеклассного чтения учащихся).-Ф.2017, ед. хр.631, Лл.1-3; (Об улучшении методов преподавания предметов в средних и начальных учебных заведениях Округа рассмотрении учебных пособий, введении для изучения новых учебников, изменении программ преподавания предметов. Из журналов заседаний Совета при попечителе за 1860-1904, 1909 гг.).-Ф.707, оп.317, д.485-491, 493-504, 512) виховання підростаючої особистості розглядалося у площині патріотичної поведінки, законослухняності, формуванні громадянської, індивідуально-свідомої діяльності в суспільстві.

Разом з тим, прагнення формування національної самосвідомості у громадянському контексті ще не набули поширеного характеру, але вже визначали певні спрямування виховної діяльності. Так, одним із основних завдань морального виховання видатний український педагог К. Ушинський вважав формування “діяльних громадян”, яким притаманні “моральна основа особистості”, почуття національної самосвідомості, любові до своєї Батьківщини [Див.: Ушинский К. Д. Собр. соч.: В 11 т. – М. – Л., 1948. – Т. 2. – С. 39].

Таким чином, ми вважаємо, що русифікаторська політика, яка активно проводилася царизмом, створила умови не тільки для розвитку національної, але й становлення громадянської ідеї у вихованні. Пріоритетними громадянськими цінностями цього етапу стали патріотичні і національні почуття.

З метою досягнення більшої вірогідності у формуванні законослухняного громадянина “Въ циркулярномъ предложеніи министра народнаго просвѣщенія отъ 5 сего іюня, за №10974, указано, что съ 1905-1906 у.г.” (“Указатель къ Циркуляру по Кіевскому учебному округу за 1905 годъ. - (№10 - октябрь).- Кіевъ.-С.500-513”) у більшості гімназій вводиться курс “законовѣдѣнія” [С. 500-501]. Програма “законовѣдѣнія” визначала: “Необходимость правилъ, опредѣляющихъ взаимныя отношенія между людьми” (Введение); “Отношеніе государственныхъ законовъ къ гражданскимъ” (I. Государственное право); “Понятіе о гражданскомъ правѣ” (II. Гражданское право и гражданскій процессъ); “Уголовное преступленіе и его отношеніе къ гражданскому преступленію” (III. Уголовное право і уголовное судопроизводство); (“Объяснительная записка къ программѣ законовѣдѣнія”) [С. 502-507]. У якості навчальних посібників “наиболѣе отвѣчаютъ приведенной выше программѣ слѣдующія книги: Жуковскій “курс законовѣдѣнія”; Солодовниковъ “Законовѣдѣніе”; Коркуновъ “Лекція по общей теоріи права”; Меркель “Юридическая энциклопедія”; Мейеръ “Русское гражданское право” [С. 506-507] та ін.

Долучення учнів до правової культури, на погляд педагогічної громади, повинна збагачувати їх духовне життя, а знання ними своїх прав і обов’язків розширювати можливості їх самореалізації. Такий аспект виховання, за їх переконаннями, зміцнює життєву позицію, підвищує громадянську активність дитини.

Початок ХХ ст., як свідчать історико-педагогічні матеріали, характеризується сформованою педагогічною визначеністю теоретиків і практиків освіти на шляхи виховання громадянських поглядів учнівської молоді. “Обсужденіе вопросовъ воспитательнаго, методическаго и педагогическаго характера” набуло актуального значення [Див.: ЦДІАК України. - Дело управления киевского учебного округа.- Очеть кіевскаго педагогическаго общества взаимной помощи за 1904 г.- ф. 707, оп. 156, спр. I, арк. 3]. Пошуки ефективних шляхів формування громадянина обґрунтовувалось педагогічною громадою з точки зору ідеї правового виховання [Див.: Чигровъ “О преподаваніи законовѣдѣнія въ среднихъ учебныхъ заведеніяхъ министерства народнаго просвѣщенія” (“Журналъ министерства народнаго просвѣщенія,” 1906); Синицкій “О новыхъ учебникахъ по законовѣдѣнію” (“Вѣстникъ воспитанія,” 1907); Корфъ “Замѣтка по поводу новыхъ учебниковъ законовѣдѣнія” (“Право,” №43, 1907) та ін.]. В циркулярному “предложеніи” міністра народної освіти від 5 червня 1905 р. за № 10974 “указано, что съ 1905-1906 у.г. ... введено преподаваніе законовѣдѣнія ” [Див.: Разъясненія касательно преподаванія въ гимназіяхъ законовѣдѣнія.- 16 іюня / 4 іюля 1905 г., №11657]. “Были приняты слѣдующіе учебники законовѣдѣнія: Крюковскаго, Товслолъса, Солодовникова, Томашевича, Зноско-Боровскаго, Ананьина, Вальденберга, Долбина, Ельницкаго, Мушникова, Хвостова, Устинова, Новицкаго, Геркеша и др.” [Див.: Циркуляръ по кіевскому учебному округу.- Программа законовѣдѣнія.- №7, №8.- 1906.- Кіевъ.- с.384-389]. Професори М. Ясинський і І. Демченко у своєму звіті “О преподаваніи законовѣдѣнія в гимназіяхъ и реальныхъ училищахъ г. Кіева (1907-1908 у.г.)” з цього приводу зазначають, що “законовѣдѣніе” не тільки відповідає на ряд звичайних питань “юношеской любознательности, но и восполняетъ существеннѣйшіе пробѣлы въ свѣдѣніяхъ о родинѣ, о ея строе, о существующихъ въ ней отношеніяхъ. Мало того, въ своей теоретической части законовѣдѣніе и можетъ, и должно внушить то уваженіе къ самой идеѣ права и къ принципу законности, которое должно лежать въ основѣ жизни всякаго человѣческаго общежитія” [Див.: Указатель къ циркуляру по кіевскому учебному округу за 1908 годъ.- Кіевъ.- с. 193].

Цікавими в контексті нашого дослідження є “Министерскія распоряженія (О мѣрахъ къ подъему учебно-воспитательной части въ учебныхъ заведеніяхъ министерства народнаго просвѣщенія)” від 7 липня 1907 р. за № 14059. У документі констатується, що “многія явленія, характеризуюція недочеты нашей школы, обусловливаются недостаточнымъ знакомствомъ учащейся молодежи съ великимъ прошлымъ ихъ общаго отечества” [Див.: Указатель къ циркуляру по кievському учебному округу за 1907 годъ.- Кієвъ. - с. 416]. “Вдумчивое и серьезное изучение этого прошлого воспитываетъ въ учащихся тѣ чувства ... безъ которыхъ они не могутъ быть полезными членами государства” [Там само, с. 417]. Але, робиться наголос на тому, що “достигнуть благопріятныхъ результатовъ въ этомъ отношеніи можно только тогда, когда сами педагоги будутъ строго исполнять лежащій на нихъ долгъ” [Там само].

З метою ґрунтовного ознайомлення “съ родной страной, столь необходимое и обязательное для всякого культурнаго человека и въ особенности для учителя ” актуальним стало ознайомлення останніх з курсом “отечествовъдѣнія” який повинен ознайомити “слушателей съ экономической и культурной географіей родины, съ ея этнографіей” [Див.: Доклады харьковской губернской земской управы губернскому земскому собранію по отдѣлу народнаго образованія.- Харьков.- 1913.- с. 17-25]. Як свідчать доповнення і пояснення до програми і правил всіх класів чоловічих гімназій і прогімназій міністерства народної освіти (“Родное слово”.- Одесса.- 1912.- с. 1-7) визначеність “для класснаго чтенія статей по этнографіи Россіи и по другимъ отдѣламъ отечествовъдѣнія изъ допущенныхъ Министерствомъ географическихъ хрестоматій или другихъ сочиненій” трактувалось як можливість більш глибокої популяризації даної проблематики серед учнівської молоді [с. 4]. У документі зазначається, що “правильная постановка учебного дѣла имѣетъ глубокое вліяніе на всю психологію ученика, не только дисциплинируя его мысль и обогащая знаніями, но и возвышая его нравственныя качества” [с. 5]. Вивчення рідного краю, його історико-культурної спадщини, таким чином, стане запорукою розвитку морально-громадянських якостей, “воли и любви къ труду” [Там само, с. 5]. Шляхи розвитку громадянських якостей учнівської молоді розглядалися у ракурсі вивчення таких предметів, як історія російської імперії, географія, російська мова, література, а також “законовѣдѣніе” [Там само, с. 4-5]. Педагог А. Красев у статті “Жизнь и школа. Къ вопросу о томъ, чего требуетъ жизнь отъ учащихся и учащихся” (“Журналъ министерства народнаго просвѣщенія”.- кн.І (январь).- 1917) з цього приводу зазначав, що “школа должна дать знанія о прошломъ и настоящемъ родной страны, ознакомитъ съ природой, ... развить умъ, ... обогатить память, ... укрѣпить волю, ... облагородить ихъ чувства и настроенности” [с. 72-73].

Отже, виховна система була спрямована на формування патріотично налаштованої особистості з розвинутими моральними, релігійними, законослухняними якостями. Шляхи розв’язання громадянської проблематики визначалися з ідейно-правових міркувань становлення світогляду громадянина Російської імперії.

На початку ХХ ст. офіційна школа вважала головними цінностями для молоді тріаду: самодержавство, православ’я, народність, що виступали в єдності як ідеал служіння імперії і були взірцем, найвищим моральним мірилом. У цей же час формувались і закріплювались альтернативні ціннісні орієнтації у стінах приватної школи, яка під впливом реформаторського руху Заходу і своїх новацій намагалася впроваджувати через шкільну освіту нові педагогічні надбання – вільний розвиток, свободу особистості, творчу працю, самоцінність дитячої індивідуальності, її незалежність від політики держави.

Зрозуміло, що ці обидва напрями – авторитарний і педоцентричний – відповідним чином і визначали навчально-виховну діяльність: плани, програми, підручники, методи навчання й виховання, стосунки між учителем і учнем.

Такі процеси були характерними для всієї Російської імперії, в Україні ж додавались й особливі, притаманні саме їй. Ідеться про пріоритет національних цінностей: мови, літератури, народної культури, ставлення до праці і врешті-решт ідентифікації свого “Я” як українця, носія певної психології.

У 19-му році, коли на більшій частині території України до влади прийшли більшовики, відбувалися інтенсивні пошуки нової, соціалістичної моделі етики й моралі, які відповідали б жорстко регламентованим партійним цінностям і установкам [Див.: Цінності освіти і виховання: Наук.—метод. зб. /За заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенко, Р. П. Скульського, упор. О. М. Павліченка, — К., 1997. – С. 3-5].

Зазначимо, що на кожному етапі розвитку суспільства складаються специфічний набір і структура цінностей. Вони сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів у відповідні принципи життєдіяльності завдяки тому, що трансформуються у внутрішні спонуки (мотиви) поведінки. У виховному ж процесі певним мірилом унормованої поведінки кожної особистості є її відповідність соціальним нормам, тобто вимогам суспільства, до якого належить індивід. Розширення сфери цінностей слід розглядати як процес дедалі більшої диференціації сфери власне людського ставлення до світу. Відомий вчений М. Рубінштейн у своїй праці “Эстетическое воспитание дѣтей” (1915) зазначав, що “Человѣкъ становится человѣкомъ не тѣмъ, что въ немъ есть, какъ въ животномъ, а тѣмъ, что онъ сталъ, сдѣлался, что онъ создалъ изъ своего міра. И чѣмъ многограннѣе его міръ и его отношеніе къ міру, тѣмъ полнѣе его жизнь и ея цѣнность” [С. 6]. Отже, виховання особистості відповідає тим принципам, ідеалам і цінностям, які на певному етапі розвитку суспільства є значущими. Поява у досліджуваному нами періоді таких громадянських цінностей, як повага до закону, культура взаємин, свобода (1905-1917); пошана до національно-культурних вартостей, самовідповідальність, прагнення до демократичного устрою суспільства (1917-1919); соціальний захист людини, рівність можливостей (1920) відображають основні шляхи розвитку громадянського виховання у 1905-1920 рр.

Список використаних джерел

1. Кучинська І.О. Виховання громадянськості в Україні (друга половина XIX – XX ст.): монографія / І.О. Кучинська, - Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2009. – 196 с.
2. Рагозін М. Громадянське виховання: методологія і організація у світлі європейського досвіду / М. Рагозін // Шлях освіти. – 1999. - №4. – С. 16-20.
3. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О.В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
4. Чорна К. Виховання моральності громадянина / К. Чорна // Шкільний світ. – 2003. – число 15 (квітень). – С. 1-2.
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / За ред. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) – К. : Українська енциклопедія, 1998. – С. 647-648.

It has been made an attempt to analyse the legal aspect of the civil education in Ukraine at the beginning of the XXth century.

Key words: legal, civic, education.